

suo, sed qui ipsius actionis, proindeque et consecutionum particeps est, aut tanquam causa præcipua, si plures una pariter operentur, atque tanquam socia, quæ adjuvat auctorem facti, aut tanquam subjecta, si quis præcepto, aut minis adigitur, ut operam suam alteri ministret. Erit igitur, ut imputatio recte fiat, diligenter dispiciendum, quantum momenti adferat quisque ad patrandum factum, quam propinque aut remote influat, itemque, an dividuum sit factum, an individuum, ut si de acervo frugum, mercium, suam singuli partem auferant, aut plures unam cistam, aut tignum deportent clam aut vi ablatum; denique communi consilio ac conspiratione agant, an secus (3).

(1) *Exempla extant l. In furti. 5. §. 3 et 4. D. de furtis. l. Si pignore 54. §. 4. ibid. l. Si sciente 7. D. de lege Pompeia de paricid. l. 1. §. 1. D. ad leg. Corn. de sicariis. l. 1. §. 1. C. de raptu virginum.*

§. XLII. Imputantur nobis aliorum actus, non modo, si iis quoque modo, consilio, aut opera adiumento simus, sed etiam si negligimus prohibere, ac impedire, quando et possumus, et debemus vi muneris, pacti, caritatis. Prohibemus autem verbis, obstamus re. Istiusmodi modi negativi, ob quos imputatio fit, vulgo statuuntur tres:

(a) Qui mala patrari videt, nec, cum possit, reclamatur, prohibet; minatur, punit; *mutus* dicitur, ac subjacet imputationi (1).

(b) Qui cum possit, ac deberet ferre operam, vim repellere, vires suas laboranti accommodare, idque negligit, particeps fit mali ac damni, quod illatum est (2).

(c) Qui conscius est pravi aliorum consilii, machinationis, proditionis paratæ, furti absconditi etc.: neque id palam facit, pari scelere fere se obstringit, atque is est, qui *non manifestans* dicitur (3).

(1) Ut si testis supprimat veritatem, *Levit. V. v. 1.* Doctores mali vocantur canes muti, non valentes latrare, *Isai. LVI. v. 10.* Similiter reprehenduntur speculatores seu episcopi, qui vident gladium venientem, nec insonant buccina, *Ezech. XXXIII. v. 6.* Adde *l. lege. 9. §. 1. D. de leg. Corn. de falsis. l. si servus. 2. D. de noxal. action.*

(2) Uti si milites destituant alios, vel non succurrant laborantibus, *l. Omne 6. §. 8. D. de re militari.* Aut si furiosus non satis custoditus damnus det. *l. Divus 14. D. de officio præsidis.* Cicero *l. 1. offic. ait:* « qui non defendit, nec ob- sistit, si potest, injuriæ, tam est in vitio, quam si parentes, aut amicos, aut patriam deserat. »

(3) Conscii parricidii afficiuntur poena parricidii. *l. Utrum. 6. D. de leg. Pompeia de parricidiis. Adde l. Frater. 2. ibid.*

CAPUT VIII.

In moralibus actionibus spectatur quantitas moralitatis earundem in se, et relate ad imputationem, atque ad agentem.

ARGUMENTUM.

XLIII. Quantitas moralitatis quot modis et ubi consideretur.

XLV. Relate ad imputationem.

XLIV. Relate ad actionem secundum se.

XLVII. Relate ad factum singulare, ipsumque agentem.

§. XLIII.

QUEMADMODUM certus est ordo finium ab ipsa natura constitutus, quorum alter alteri præstat velut dignitate quadam (§. IV. h.); itemque certus ordo obligationum, officiorum, ac etiam jurium (§. XXII. e.): ita in actionibus, quæ iis finibus, obligationibus, juribus respondent, quantitas moralitatis, seu magnitudo tum honestatis, tum, si finibus repugnent, etiam turpitudinis spectari, et velut ponderari aut mensurari solet. Inde

(a) Quantitas moralitatis locum habet in actionibus secundum se spectatis, uti nobiliori fini respondent natura sua, aut minus nobili ac præstanti: deinde in virtutibus aut vitiis, quæ respiciunt certas actiones, nihilque aliud sunt, nisi habitus obligationes (aut consilia) implendi, aut violandi, et quoniam status adventitii ad unum actionum, aut virtutis genus præ alio sæpe referuntur; idcirco ea quantitas moralitatis in ipsis etiam statibus diversis expendi solet.

(b) Quantitas moralitatis varia esse potest in actione eadem; quia magis aut minus imputari, majori laudi aut vituperationi dari potest pro varia libertate, aliisque adjunctis.

(c) Quantitas moralitatis in actione quavis singulari ex prioribus binis momentis, tum præterea ex fine agentis et variis adjunctis pendet.

§. XLIV. *Quantitas moralitatis in actione secundum se spectata* maxime pendet ex fine, quem per sese respicit, sive ut ajunt, ex motivo aut ratione fundamentali, quæ ex natura complete sumta eruitur.

(a) Quo nobilior is finis, ac præstantior est ea ratio, eo præstantior actio ei respondens, aut turpior eidem repugnans. Finis ultimus, seu illustratio divinæ gloriæ sine dubio præstat reliquis omnibus; qui eo nobiliores erunt, quo huic propiores.

(b) Ex diversitate eorum finium, rationum, seu motivorum, doctores moralium rerum constituerunt diversas classes, seu *species* non modo obligationum ac legum, sed etiam virtutum ac vitiorum; dicuntque dein, actus seu bonos seu malos specie differre, uti cum *diversis* obligationibus, legibus, virtutibus conveniunt, aut pugnant, vel cum eadem quidem obligatione, lege, virtute conveniunt aut pugnant, sed *modo valde diverso*. Hinc fieri potest, ut idem actus cum diversis obligationibus, legibus, virtutibus conveniat, aut pugnet, proindeque diversam specie moralitatem complectatur. (1) Atque hæc quidem ad solas pertinent rationes *intrinsecas* obligationum, legum, ac virtutum. Crescere enim aut decrescere quantitas moralitatis potest ex rationibus extrinsecis in actum influentibus, ex variis adjunctis, aut finibus agentium.

(c) Similiter disserendum est de diversis statibus hypotheticis, qui ad aliud atque aliud actionum genus referuntur, easdemque differentias habent, quas ipsæ actiones. Unde ex comparatione eorundem sæpe controversiæ existunt (2).

(1) Exemplo est casus, quo voto castitatis adstrictus quispiam commiscetur cum uxore fratris sui.

(2) Uti cum status militaris comparatur cum magistratu civili, de qua re Cicero *l. I. officiorum*, « cum plerique arbitrentur, inquit, res bellicas majores esse, quam urbanas, minuenda est hæc opinio... Vere si volumus judicare, » multæ res extiterunt urbanæ majores, clarioresque, quam bellicæ. » Ex his principiis existimandum est, quantum inter dignitatem profanam, et potestatem sacram intersit.

§. XLV. *Quantitas moralitatis relate ad majorem vel minorem imputationem actus ejusdem, desumenda est ex quantitate libertatis, et adjunctis aliis. Quo spectant notiones sequentes:*

(a) *Consultatio* est actus, quo disquiritur, quid hoc maxime tempore (in his circumstantiis) agendum sit. Inde actio *deliberata* dicitur, quæ prævia consultatione fit; secus *indeliberata*. Patet illam magis

liberam esse, quam hanc, præcipiti impetu, aut cum cognitione minus distincta editam (1).

(b) *Diligentia* est usus mediorum, quæ in potestate agentis, et ad propositum finem conducibilia sunt: *negligentia* est omissio eorum mediorum. Nomine mediorum, ut recta sit actio, maxime etiam venit usus facultatum mentis seu attentio, provisio nequid impedi- menti vel incommodi emergat, quæque sunt alia istius generis. Si nihil omittitur eorum, quæ necessaria sunt ad recte agendum, vel obtinendum finem, diligentia nuncupatur *absoluta*, secus *hypothetica*, quæ viribus ac facultati agentis, loco ac tempori est accommodata.

(c) Omissio diligentia debita ad cognoscendum, et quoquo modo providendum, ex qua damnum vel incommodum existit, *culpa* vocatur; cujus triplicem gradum distinxerunt jurisconsulti Romani, summum, medium, infimum; quemadmodum et diligentia suos habere gradus facile intelligitur. Doctores scholastici aliam nominant *culpam theologicam*, quæ cum peccato conjuncta est, aliam *juridicam*, quæ sine peccato est, forte ex oblivione non voluntaria, ut inter homines. Nam cum negligentia aut culpa sit omissio diligentia debita, sive ejus, qua uti quispiam obligatur; sequitur, ut eam omittens contra obligationem agat, atque adeo peccet.

(a) Jam de gradibus culpæ. *Lata* est omissio diligentia, quam homines vulgo in negotiis suis, et similibus adjunctis adhibent: *levis*, quam vulgo in negotiis suis, et similibus adjunctis adhibent prudentiores, magis providi: *levissima*, quam non adhibet, nisi prudentissimus quisque et maxime providus.

(e) Culpa relata ad usum facultatum mentis, varia sortitur nomina. *Incogitantia* est, siquis agendo non attendit, quantum satis est, ne male agat, e. g. tractando arma, incedendo per vias aut scalas præcipites. *Inconsiderantia*, qua expendere prætermittit, quid mali, bonive secuturum sit ex actu. *Præcipitantia*, quando rebus nondum sat circumspicis ad agendum quis prosilit. *Imprudencia*, cum dispicere et examinare negligitur, quid huic maxime tempori congruat, ut fiat. *Improvidencia*, qua mala non præcaventur, quæ sequi, aut incidere possent. *Incuria*, quando omnis sollicitudo abest, ut recte agatur.

(f) *Dolo* agit, qui destinato consilio, atque ex animi proposito agit, quod omittendum est, vel omittit, quod agendum est; maxime usurpatur de actionibus, quibus incommodum creatur aliis. *Dolus apertus* est, quando prudenter dubitari non potest, quod agens habuerit animum nocendi: contra *præsumtus*, si de tali animo ita liquido non constat, probabili tamen ratione indicatur.

(1) Deliberata actio non ea hic, ut vulgo, sumitur, quæ cum præsentis usu seu advertentia rationis fit, verum quemadmodum dici solet e. g. homicidium præmeditatum.

§. XLVI. His notionibus ac principiis supra explicatis cohærent propositiones sequentes :

(a) Actio dolo suscepta magis imputatur, quam quæ ex culpa fit.
(b) Actiones, quibus culpa juste imputatur, imputationem habent pro gradu culpæ.

(c) In collisione officiorum, actionumque, quia ob anceps consilium minus libera est actio, minor quoque est imputatio.

(d) Actio composita, quia plus deliberationis ac moræ habet, magis imputatur, quam simplex :

(e) Magis etiam actio, quæ fit primaria ac directa intentione, quam quæ minus primaria, et indirecta.

§. XLVII. Quantitas moralitatis complete sumtæ §. XLIV et XLV in actione quavis singulari cumulatam mensuram habet. Nam

(a) Primo spectatur actio in se, sive *quoad speciem*, qua alia præ alia honestior aut turpior est.

(b) Dein, quia completa moralitas ex fine etiam agentis, et actionis adjunctis coalescit, pro alio atque alio fine agentis, et pro diversis adjunctis variatur, et multiplicatur moralitas.

(c) Idem fit ob majorem conatum, ardorem, difficultatem, moram actionis, quæ causa est, cur actus *externus* ob majorem contentionem, et continuationem vel iterationem actuum internorum magnitudine moralitatis, nempe honestatis vel turpitudinis superet actum internum, etsi per sese uterque ab eadem pendeat libera voluntate.

(d) Denique his omnibus positis iisdem, spectatur numerus actionum, qui crescit 1. pro numero objectorum totalium, ut vocant, uti cum quis uno jactu duos sternit : 2. ex facta prioris actus retractatione vera, vel æquivalente, et nova dein iteratione : 3. ex intervallo satis magno, quod inter plures actus generis ejusdem intercedit, ob quod fit, ut alter novus censeatur, ac distincte numerandus a priore. Id vero ex actu natura pendet. Alius enim alio citius transit, ac facilius interrumpitur, ut cum sequente non cohæreat.

CAPUT IX.

Moralitas actionum et imputatio maxime etiam refertur ad conscientiam cujusque.

ARGUMENTUM.

XLVIII. Conscientia, uti est cognitio cujusque de suis actibus.

XLIX. Certitudo, probabilitas, dubium etc. sunt affectiones cognitionum.

L. Hinc conscientia affectiones, et nomina habet varia.

LI. Obligationes naturales ad conscientiam pertinentes.

LII. Quæstio de conscientia probabili.

LIII. Conscientia consequens.

§. XLVIII.

CONSCIENTIA est judicium cujusque de suis ipsius actibus, eorumque honestate vel turpitudine ; eaque vel *antece-*
dens, de qua inprimis hic agitur, aut *consequens*. Antecedunt autem actiones nostras plura sæpe judicia, neque generis ejusdem.

(a) Inprimis quia omnis cognitio practica ex theoretica deducitur vi rationis, primo semper loco est judicium theoreticum seu speculativum, quod rem in se cum adjunctis attingit, actionem vero non ita regit, ut enunciet, quid juris, consilii, obligationis sit.

(b) A cognitione ergo speculativa differt practica cognitio, quæ exhibet, quid juris, consilii, obligationis sit, eaque sæpe est generalis, neque præsentis temporis penitus accommodata. Videmus enim sæpenumero, quid fieri posset, expediret, aut deberet, nisi singularia rei adjuncta id ambiguum facerent. Ejusmodi cognitio vocatur *dictamen practicum remotum* ; dictat enim, quid per sese, remotis hisce adjunctis posset fieri, expediret, aut deberet.

(c) Igitur post dictamen remotum, aliud sequitur dictamen ultimum, enuncians, quid in præsentibus adjunctis fieri possit, expediat, vel debeat ; erit igitur *ultimum* ; quia nullum aliud sequitur dictamen practicum, sed mox ipsa actio, seu animi propositum, aut decretum voluntatis.

(d) Ultimum hoc dictamen sæpe appellatur *reflexum*, estque reipsa tale, quia dirigitur in aliud præcedens directum, sive illi quasi innititur. Fac enim, sic te judicasse de re ipsa, ac directe : omnibus nunc quidem circumspicis hic contractus verosimilius non est injus-

tus: defensio cruenta, tuendæ vitæ aut pudicitia causa, verosimilius concessa nunc est: lex ista verosimilius abrogata jam est consuetudine contraria. His directis præmissis iudicium aliud reflexum feres in hunc modum: quotiescunque circumspicis omnibus verosimilius est, contractum non esse injustum, defensionem esse concessam, legem abrogatam esse; tum ineundo contractum, suscipiendo defensionem, libere agendo ac si lex nunquam extitisset, certo justa et honesta, et immunis a culpa erit actio; quia destitutis nobis sæpenumero cognitionibus certis, satis est ad honestatem vitæ, si ea sectemur, quæ vero similia sunt. Patet manifesto, istiusmodi iudicia referri ad priora directa, ob eamque causam debere *reflexa* nuncupari (1).

(1) Spectato cogitandi et agendi usu operationes mentis, cognitiones et iudicia varia, dein voluntatis decreta celerrime fere sese consequuntur, vix ut discerni inter se possint absque singulari attentione. Est tamen ea, quam evolvimus naturalis et usitata cogitandi, agendique ratio. Usus sum hoc loco sæpe vocabulo *cognitionis* theoreticæ aut practicæ, non *iudicii theoretici* ac *practici* nomine; quia mens ejusmodi cognitiones, aut cognitiones sæpe habet, quin firma iudicia, ac non verius hæsitaciones videantur. *Dictamina* voco cognitiones eas, per quas videmus, quid juris, consilii, obligationis sit, sive quid honeste aut moraliter possit fieri, quid expediat, quid necesse sit. Sunt Scriptores non pauci, qui etiam dictamina speculativa seu theoretica in ore habent; quas equidem voces pugnare opinor. Si enim dictamen seu dictatum est; quomodo speculativum, seu mera contemplatio rei? si speculativum; quomodo dictamen? Sed cum imperitiæ atque inconstantia loquendi mederi nemo possit; id potius agendum videtur hoc loco, ut propositæ iudiciorum classes, quæ actiones antecedunt, exemplis illustrentur. Theoreticæ cognitiones seu iudicia speculativa sunt hisce casibus: si quis venator intenta oculorum acie ita apud se cogitat: id quod sub dumeto latet, fera est, non homo. Si iudex percipit litigantium rationibus earum momenta expendit, eaque, æqualia esse, vel utra utris præferenda videt: si, qui defunctum conjugem audit, de certitudine nuncii, ejusque mortis adfirmate iudicat, vel utramque in partem titubat cogitando: aut si quis super facto dubitat, utrumne pœnam, censuram, irregularitatem quis incurrerit? aut aqua rosacea rationem aquæ naturalis habeat, necne? atque hæc theoretica sunt. Nam in contemplatione rei hærent, nec quid juris, consilii, obligationis sit, enunciant. E contrario practica sunt, hujusce formæ: quando certum est, feram sub dumeto latere, non hominem, licet telum emittere: cum æqualia sunt momenta litigantium, non est penes iudicem pro amico ferre sententiam: si una pars prævalet rationibus, etsi nec altera suis careat, nefas est litem ad iudicare, nisi prævalenti. Si probationes delicti non sunt luce meridiana clariores, reus nequit morti addici: qui conjugis mortem pro certo non habet, ad novas prosilire nuptias non debet: qui dubitat probabilis ratione, irregularitatem incurrerit ex homicidio, necne, non debet sacra mysteria tractare.

§. XLIX. Compertum est ex theoretica philosophia, certitudinem, evidentiam, dubium, probabilitatem esse cognitionum nostrarum affectiones, non rerum. Nam quidvis re ipsa est, aut non est; neque in re neutrum habet locum, neque medium. At fieri potest, ut certo affirmari nequeat, neque rem esse, neque non esse (1).

Quemadmodum vero in theoreticis disciplinis non quidvis liquido exploratum est vel sapientissimis; ita in cognitionibus practicis de jure, consilio, obligatione agendi, alia certa quidem, alia probabilia, alia dubia existunt. In ipsa certitudine insunt gradus, indeque ab ea descenditur ad maximam, majorem, æqualem in utramque partem, minorem probabilitatem, denique ad id, quod plane improbabile, quod possibile duntaxat, quod penitus ignoratum est. De his annotandum:

(a) Probabile æstimatur ex numero, multoque magis ex pondere ac momento rationum, quæ proin æquales esse possunt, aut prope æquales, cum parum pro nihilo reputetur in ancipiti cognitione, qua aliis aliud, eidemque alias aliud videtur. Nequit vero probabile censi quidquam, nisi spectatis omnibus et momentis et adjunctis, partisque oppositæ expensis rationibus. Unde inanis adparet ea divisio in absolutam et comparativam probabilitatem. Neque enim vere probabile est, si comparate ad momenta partis oppositæ non sit (2).

(b) Sunt, qui origini vocis, aut fortassis præconceptæ opinioni inhærentes probabile vocant id, quod solum probari seu approbari, et assumi a viro sapiente potest, idque ipsi statuunt, id esse, quod ad veritatem *magis* accedit. Ac si quando contingat, ut æqualia sint in partem utramque momenta, tum id non probabile appellant, sed dubium (3). Aliis dubium generatim id nuncupatur, quod non certum, quodque assentiri sine formidine erroris non possis; qualem assensum cum formidine erroris præstitum, *opinionem* vocant.

(c) Qui probabile id modo censent, quod veritati propius est, quodque unum probet vir sapiens, de imputatione statuunt in hunc modum: imputatio alia certa est, alia non certa, atque posterior hæc aut dubia, aut probabilis: unde consequi necesse est, ut binæ imputationes contrariæ, quarum utraque sit probabilis, inter se pugnent, cum non possit utraque propior esse veritati.

(1) Si quando res ipsa certa a nobis dicitur, probabilis, dubia, non ipsa secundum statum realem, sed uti cognitioni nostræ subjecta est, sive secundum statum intentionalem denotatur. Atque eadem ratione, cum probabilitas cognitionis, non rei affectio sit, id, quod objective probabile aliquando vocant, alio significato intelligi non potest, quam quod passim a viris doctis ac prudentibus niti censetur gravibus momentis; cui opponunt subjective probabile, quod uni alterive tale apparet.

(2) Quibus ex fontibus aut criteriis probabilitas proveniat, ad hunc locum non pertinet. Certe justa fuit damnatio propositionis 27 facta ab Alexandro VII.

(3) P. Concina in manuali L. II. diss. II. C. II. ait: « Ante ortum probabilissimi sola opinio probabilior pro opinione probabilis habebatur. Nam opinio minus probabilis in conspectu probabilioris antiquis omnibus probabilis non fuit, et re ipsa non est. »

§. L. Uti quævis cognitio eas, quas recensuimus, affectiones habere potest; sic et conscientia, quæ in iudicio sita est de honestate vel turpitudine actus, quem edere quis cogitat.

(a) Est igitur conscientia certa, est probabilis, dubia; est recta, quæ in iudicio consistit ipsi veritati, seu juri, consilio, obligationi conformi; secus non recta vel erronea vincibiliter, aut invincibiliter, quemadmodum error (§. XXXI. b.)

(b) *Tuta* appellatur non ex momentis rationum, sed quod a periculo peccati magis removeat agentem: critque tutior accipiendâ vel comparate ad oppositam partem pariter tutam, non tamen æque bonam, vel ad oppositam partem non tutam. Non igitur quod tutius, id etiam probabilius, neque inverse. Nam quod probabilius, id colligitur ex majoribus momentis rationum; quod tutius ex eo, quia a peccato remotius est, vel ut paucis definiunt, id, quod favet legi contra libertatem.

(c) Nominant etiam conscientiam *scrupulosam*, de qua mentio fit in utroque jure, vocaturque *tenuis religio*, quæ in talibus hæsitat, ubi non est *aliquatenus hæsitandum*. (1) Hinc scrupulus hoc loco dicitur suspicio levis de peccato cum nimia anxietate agendi: dein conscientiam *perplexam*, qua quis peccare se putat, utrumvis eligat. Exemplum elegans extat in sacris Canonibus (2).

(1) *C. etsi. 18 de Simonia. C. inquisitioni 44 de sentent. excomm.* triplex distinguitur conscientia status: 1. si quis pro certo scit e. g. impedimentum conjugii, etsi illud probare apud ecclesiam non possit: dein si quis pro certo non sciat, sed credat, tum distinguitur alia conscientia ex credulitate probabili et discreta (nullo probabilitatis assignato gradu), alia ex credulitate levi et temeraria, quæ jubetur explodi. Atque huic triplici dein generi accommodatur decisio pontificia.

(2) *C. significavit, 13 de censibus, in parte decisa.*

§. LI. Persuasissima omnibus est thesis hæc: ultimum dictamen de honestate vel licentia actionis certum esse debet, ut actio honesta, ac licita sit. Qui enim formidat, aut hæsitat, licitene ac honeste agat, agitque nihilominus, non potest aliter affectus esse animo, quam ut perinde habeat, legem servet, an violet. Quæ ipsa affectio non minus consensum in peccatum, quam in actionem continet (1).

(a) Peccat ergo, qui agit *contra* conscientiam: qui agit *sine* conscientia, vel dictamine de honestate actionis: qui non agit *ex* conscientia, sive ex iudicio certo ac firmo de actionis honestate. Primo

casu conscientia dicitur *serva*, cum cupiditate aut perturbatione in transversum abripi se quis sinit, illudque usurpare potest: « video » meliora, proboque; deteriora sequor. » Qui passim id agit, *nullius conscientia* dicitur. Altero casu conscientia *dormit*, quando diuturna peccandi consuetudine ita obduruit quis, ut rationem vix jam habeat, id, quod agit, honestum sit, an turpe. Tertio denique casu conscientia dicitur *laxa*, quæ levi ratiuncula quidvis licitum putat (2), aut *pharisaica*, quæ magna parvi, parva magni facit (3).

(b) Qui dubitat agendo, graviter, an leviter delinquat, æque in grave delictum consentit, ac in leve. Igitur graviter delinquit.

(c) Quemadmodum generalis est obligatio fugiendi cujusque peccati, et servandæ legis; ita explorata etiam obligatio est investigandæ veritatis, cujus notitia necessaria est, ne peccet. Qui enim ad finem obligatur, pariter adstringitur ad media, sine quibus is obtineri non potest (4). Neque tamen metaphysicam certitudinem de honestate actionis quisque facile poseet, ut pauci quidam; est enim id supra hominis conditionem, ac perpetuis angoribus obnoxium.

(d) Qui errore tenetur de honestate actionis, eumque potest deponere, sane deponere tenetur, ni tutius sequi velit.

(e) Quia homo proxime regitur iudicio suo et conscientia, tenetur eam sequi, tum si recta est, tum si errans, quando errorem nequit deponere; utraque enim præscribit parendum esse legi, idque verum utrinque. Error in eo est, quod præceptum quis putet, quod concessum est, vel plane prohibitum: aut prohibitum, quod præceptum, vel concessum.

(f) Qui conscientia perplexa laborat ex ignorantia vel errore, quem deponere potest, ut deponat, obligatur: secus peccat, utrumvis eligat. Si deponere nequeat, id eligat necesse, quod malum videtur minus, minusque favet cupiditati ac libertati.

(1) Hanc generalem naturæ legem Paulus indicavit *Rom. XIV, v. 23.* « Omne, » quod non est ex fide (ex firmo iudicio, ac persuasione de honestate) peccatum est. » Hoc est enim fidem alteri vel sibi facere.

(2) Eo pertinet propositio 3 confixa ab Innocentio P. XI.

(3) De hac Christus ait ad Phariseos: « excolantes culicem, camelum autem » glutientes. » *Matth. XXIII, v. 24.*

(4) In inquirenda hac veritate alia dicitur diligentia ordinaria, quæ mediis consuetis utitur, ceu studio, consilio, precibus ad Deum fuis: alia extraordinaria pro rei gravitate, aut cum frequens sit dubium, multosque angat. Cujusmodi est, si collegia doctorum consuluntur (e. g. de justitia causæ belli) si publicæ indicuntur preces, si Ecclesia Romana consulitur, quæ mater est, et magistra aliarum ecclesiarum. Exemplum præbet Clementina 1 de V. S., ubi Pontifex ex concilio Viennensi plures edidit dubiorum decisiones de vi et obligatione regularum Fratrum Minorum, dicens, « Nos itaque, qui in sinceris horum conscientia delectamur, attendentes, quod in his, quæ animæ salutem respiciunt, ad vitandos graves remorsus conscientia pars securior est tenenda etc.

§. LII. Fit ipsa infirmitate mentis nostræ, et concursu variorum adjunctorum, ut quid certo tempore, certaque adjunctorum complicatione præceptum, vetitumve sit, *pro certo* affirmare non possimus, etsi probabilia argumenta præsto sint obligationis seu affirmativæ seu negativæ. Hoc casu jus libertatis seu facultas agendi colliditur cum obligatione probabili (non certa) abstinendi ab actione; aut jus libertatis seu facultas non agendi, cum obligatione probabili (non certa) actionem ponendi (1). Ac fieri potest, ut æque probabile sit, obligationem reipsa extare, ac non extare: aut probabilius (non tamen certum) eam extare, quam non extare: aut contra probabilius non extare, quam extare. Primo casu jus et obligatio æquis rationum viribus colliduntur: altero prævalet argumentis obligatio: tertio prævalet jus libertatis. Quid igitur? cum iudicium ultimum de honestate actionis certum firmumque esse debeat, ac iudicium illud de usu libertatis certum esse in his casibus non possit ob oppositam probabilitatem obligationis, qua impeditur usu libertatis; semperne his casibus sequendum erit tutius, ita, ut generalis ponatur obligatio naturalis, implendi aliam quæcumque obligationem, quam non extare, ac extare æque probabile est: aut extare probabilius quidem, nec certum tamen, aut denique non extare probabilius, quam extare. Hæc est famosa illa de probabilismo quæstio, nostro ævo non tam rationibus, studioque inveniendi veri, quam conviciorum, ac calumniarum turbine et tempestate decertata. Dudum illam tanquam jure suo theologi sibi vindicarunt, neque mens est, possessione illos sua dejicere. Est tamen ea quæstio admodum frequentis usus, valdeque generalis, ac per sese ad jus pertinens naturale. Cum enim dictet natura, obtemperandum esse legibus positivis legitime latis; interrogari potest, si certum non sit extare, aut vim etiam nunc habere, vel ad præsentem casum spectare legem positivam; utrumne natura dictet nihilominus, atque universe, tum quoque secundum legem agendum esse perinde, ac si certo extaret, certo vim etiam nunc ha-

beret, certo ad præsentem casum spectaret. Quod unum prætermitti a me non debet, id faciam, ut animadversiones subnectam aliquas non ad definiendam litem, sed ejus statum declarandum appositas:

(a) Cum ambigitur, honestumne, ac licitum sit agere, necne; extetne obligatio faciendi, aut non faciendi; omnis dubitatio ac controversia ad cognitiones practicas, seu ad dictamina pertinet. Ab his segregandæ sunt cognitiones theoreticæ certæ sive incertæ. Fit sæpe, ut, si præcedens theoretica cognitio penitus certa, et explorata non sit, etsi magnopere habeatur probabilis; tum practica cognitio ei innixa non modo non certa, sed penitus nec probabilis censi possit. Fac, cognitiones theoreticas has non certas, sed probabiles esse: Cajus patravit crimen morte dignum: rex habet justam belli causam: hæc materia est apta conficiendo sacramento: lex ista principis, aut præceptum, injusta non est: venenum non est admixtum potioni. Dico, quantumvis verisimilia hæc sint iudicia theoretica; tamen verisimiles nullo modo, nec ullo pacto probabiles erunt practicæ cognitiones sequentes: fas est Cajum morti addicere: licitum est bellum movere: adhibere ejusmodi materiam pro conficiendo sacramento: detrectare principi obedientiam; potionem præbere alteri. Cur ista practica *omni* probabilitate destituantur eo solum ex capite, quod illa theoretica certa non sint, etsi probabilia; non tam ex communibus, quam propriis earum rerum principiis pendet. Dicitur igitur non potest, quantopere ineptiant, et a proposito scopo aberrent, qui theoretica et practica inter se confundunt, cum tota controversia eo tantum pertineat, quid juris sit, si practica cognitio habeat suam illa quidem probabilitatem; non tamen extra omne dubium posita sit.

(b) Non præsens controversia ad particularem quandam tractationem pertinet, quid in ea honestum aut contra, censendum sit; sed de generali naturæ obligatione inquiritur, quæ jubeat universe, in quovis particulari casu aliam quamvis obligationem sequi etiam tum, quando æque probabile est, eam extare, ac non extare, aut probabilius (necdum certum et exploratum) eam extare, quam non extare, aut denique probabilius, eam non extare, quam extare. Qui generalem istiusmodi naturæ obligationem statuunt, ejus originem demonstrare necessum habent ex natura pariter, atque ex nexu cum divina perfectione quadam. Quo loco animadvertendum, et obligationes, et jura, quæ dicimus, seu facultates agendi a Deo conditore provenire, ut, qui ob ancipitem obligationem, nec satis sibi perspectam, ea relicta, jure libertatis utatur, eo non aliter utatur, nisi tanquam concessa a Deo, et ad fines a Deo ac natura præfixos. Fac, ambigere patremfamilias, satisne justus et æquus contractus sit, quem inire cogitat: simul cupere, cum inire pro commodo familiæ, cui

providere cogitur a Deo et natura. Is si certo utetur jure ineundi pacta, sibi ac suis consulendi, relicta incerta obligatione eodem contractu abstinendi, non ita fingi debet, ac si fræna obligationum naturalium facile abjiceret, suæque tantum lubricitati indulgeret, neque ita, ac si parvi faceret Dei leges, quando jure pariter a Deo concessa ad fines præfixos ab eodem summo Deo utitur. Si id, quod tutius est relate ad peccatum vitandum, consentiret semper cum hominum consiliis etiam honestissimis, ac conformibus naturæ: sine dubio prudentia dictaret, semper tutius illud amplecti. Nunc vero alterum cum altero sæpe pugnat, ut in proposito exemplo de patrefamilias. Quapropter nescio, qua ratione naturales prudentiæ regulas ad hanc de naturali obligatione ac justitia controversiam quidam applicent (2).

(1) Si quando obligatio non cum jure agendi colliditur, sed cum alia obligatione, ut satisfaceri utrique tempore eodem nequeat; is casus non ad hunc videtur locum pertinere, sed eo, ubi de conscientia perplexa agitur.

(2) Vir celebris Paulus Jos. Riegger in dissertatione edita *OEniponti A. 1744*, quam inscripserat: *Jurisprudentiæ naturalis seu universalis*, C. VI §. XI. in hunc modum statuit: « Omnino dicendum cum communissima, opinionem vere » et intrinsece probabilem esse regulam actionis humanæ honestæ, atque operantem practice et moraliter securum reddere de suæ actionis honestate, quod scilicet sic operando non peccet... Fundamentum operationis nostræ hoc in casu non est opinio illa, quæ sequitur ex ratione probabilis, sed potius judicium intellectus, quod in opinione ista fundatum est... Nam quævis opinio certo probabilis fundat dictamen practicum et moraliter certum de honestate operationis... Ad virtutem prudentiæ non requiritur, ut ex parte objecti in dirigendo semper sit vera et certa speculative; cum in moralibus ob innumeras circumstantias particulares vix unquam possit haberi veritas, et certitudo speculativa; sed sufficit, quod sit vera et certa practice ex parte motivi probabilis et rationalis: alioquin vix unquam haberemus conscientiam quietam, dum tamen maxima pars mortalium conscientia probabilis regitur. » §. XV in hunc modum pergit « Quamvis autem hæc ita se habeant, nescio tamen, an non simplicitati juris naturæ conformius sit, asserere, opinionem probabiliorum in conflictu præferendam esse minus probabilis... » §. XVI. « Ex hucusque dictis minime tamen inferre licet, in concursu opinionum æque probabilium, posito, quod omne dubium absit, semper tutiorem esse eligendam. » Eodem capite §. XII perstringit calumniam Pufendorffii et plurium aliorum acatholicorum, quam « nostris, ut inquit, casuum conscientiæ scriptoribus audacter asserere non dubitant, quasi solennis horum doctrina foret, auctoritatem unius doctoris, etiam a rationibus destituti, et a quo ceteri dissentiant, ad extrinsecam opinionis probabilitatem sufficere. » Ad §. XIV recensitis primis probabilissimi doctoribus addit: « Hos vel ideo nominare volui, ut pateat hanc sententiam nec novam, nec doctoribus Soc. Jesu propriam esse, quod tamen Pascalius in suis literis provincialibus hunc in finem editis, innumerosis conviciis et calumniis refertis, christiano orbi persuadere omnibus nervis contendit, ut mirum non sit, has literas provinciales Aquis Sextiis sententia Parlamenti V. Id. febr. 1657, lata, ad subeundas infames carnificis flammam fuisse condemnatas. » Hæc scripsit Rieggerus ille, cui assurgunt modis omnibus, et applaudunt ii, qui veteres calumnias recoquere non verentur. Est alia animadversio nequaquam prætermittenda hoc loco. Espenium miror adeo factionis suæ, ejusque principiorum oblitum fuisse, ut in tractatu de promulgatione legum ecclesiasticarum formalissima principia probabilissimi repente orbi obruderet, iteratoque negaret, obligari subditos legibus pontificiis posse, nisi certam ipsius legis notitiam habeant. « Licet (inquit cit. Tract.

» C. III, §. 7.) ritus et modus publicationis dici queat juris mere positivi, » ac varius esse possit pro locorum et temporum varietate, neque hic ritus » ad rationem legis pertinere dicatur; ipsa tamen supra descripta publicatio » ad rationem legis adeo necessaria habetur, ut nulla humana auctoritate » prætermitti queat, sive nulla humana possit auctoritate effici, ut communitas, cui lex positiva seu ecclesiastica seu civilis fertur, simili lege obstringatur, priusquam taliter ei fuerit notificata, ut mediante ea notificatione certam ipsius legis notitiam habere possit; ne alioquin dicamus, posse pontificem lege sua positiva fidelium obstringere conscientias, etiam dum probabilem lege sua positiva fidelium obstringere conscientias, etiam dum probabilem » habilem legis positivæ ignorantiam habere possunt. » Quivis videt, istiusmodi argumento, ex natura legis seu obligationis deprompto, latam probabilismo portam aperiri circa naturalem quoque legem seu obligationem.

§. LIII. Conscientia consequens ad actus præteritos refertur, de quibus ipsa et testem agit, et eos una et consecraria eorum cum lege comparat, et de iis judicium fert, quo homo a se ipso condemnatur intus, vel absolvitur, ut adeo in foro interno idem sit actor, reus, judex; quamquam hæc imputatio potius a Deo sit omniscio judice. Unde et forum Dei et forum poli nomen habet. Est igitur

(a) Conscientia consequens vel accusans ac remordens, vel excusans ac tranquilla. Ad priorem pertinet illud Juvenalis Sat. XIII:

« Sævissima pæna est,

» Nocte dieque suum gestare in pectore testem. »

Ad hanc vero Horatianum illud:

« Hic murus aheneus esto,

» Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa. »

(b) Inepte stomachantur quidam contra vocabulum *conscientiæ*, tanquam novum, neque antiquo latio, neque sacris literis satis notum. Atqui Paulus (1) de hominibus naturæ lege potissimum obligatis ait: *testimonium reddente illis conscientia, et inter se invicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus*. Tullius vero locis pluribus, quæ sit conscientiæ vis in utramque partem, describit.

(1) *Rom. II. v. 15.*